

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Modernleşme ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

*A Review on The Relationship Between Modernization and Education**Hatice Pehlevan Berber **

Özet

Genel bir kavram olarak eğitim asırlardır tartışılan konuların başında gelmektedir. Eğitim, toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel alanda oldukça etkili sonuçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte hâkim paradigmaların altında dönemsel koşullardan da etkilenmekte ve çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yapılandırılmaktadır. Modernleşme olarak ifade edilen dönüşümün esasları bütün disiplinlerin konusu olmaktadır. Eğitim alanı dâhilinde olumlu ve olumsuz yönden değerlendirilebilir. Bu çalışma öncelikle modernleşmenin eğitim üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmaktadır. Eğitim modelindeki sorunların modernleşmenin önemli dinamiklerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bu nedenle eğitim ve modernleşme arasındaki sorunlu ilişki temel olarak eğitime yönelik çeşitli eleştirilere ve alternatif eğitim modellerinin önerilmesine yol açmaktadır. Tek bir paradigma altında evrensel bir değer yüklenen eğitimin teknik bir işlev olarak sınırlandırılmış olması eğitimi, özellikle okula dayalı eğitim sistemini tartışmalı hale getirmektedir. Çünkü eğitimden beklenen toplumsal işlev verimlilik esası tarafından bastırılmaktadır. Bunun yanında bireysel gelişime sunduğu katkı ikinci plana atılmakta ve sanayi çağının ihtiyacını karşılamaya yönelik insan modeli karşımıza çıkmaktadır. Çalışma üç başlık altında ilerlemektedir. Öncelikle genel olarak modernleşme düşüncesinden bahsedilmektedir. Devamında modernleşme ve eğitim ilişkisi ele alınmakta ve son olarak bu ilişkiye eleştirel yaklaşan düşünceler öne

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doktorant, haticepehlevan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0510-3095.

Atıf/Citation: Pehlevan Berber, H. (2023). Modernleşme ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 123-140.

Geliş/Received: 18.09.2022**Kabul/Accepted:** 13.12.2022

sürülmektedir. Çalışma yorumlamaya dayalı eleştirel bir değerlendirme niteliğindedir. Mevcut yaklaşımların ışığında modern eğitime dair eleştirileri sunmak ve bu doğrultuda farklı olasılıklar üzerine düşünme potansiyelini ortaya çıkarmak çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Modernleşme, Okul.

Abstract

As a general concept education is the main topic of the issues which have been discussed for centuries. Education results in quite efficiently in the social, economic, political and cultural spheres. As well as it is affected by periodical conditions under the dominant paradigm and is structured in a way to respond various needs. Principles of transformation, expressed as modernization, is the subject of all disciplines. They can be evaluated from negative or positive perspectives within the realm of education. This study emphasises primarily negative sides of modernization on education. It is suggested that the problems of the modern education model arises from the important dynamics of modernization. That's why troubled relationship between modernization and education causes broadly different critics to the education and suggestions for alternative education models. That limiting education as a technical function with universal values under one paradigm, makes especially school education system controversial. Because the function expected from the education is repressed by the efficiency principle. At the same time contribution to personal development is pushed background and we see the human model that is aimed to supply for industrial age needs. The paper progresses with three topics. Firstly the modernization thoughts are handled in general. This section is followed by the relationship between modernization and education. Finally, the problematic sides of this relationship and the critics around them are put forward. This paper is qualified as critical approach based on interpretation. The main purpose of the study is presenting critical thoughts to the modern education system in the light of available approaches and revealing the potential for the other different possibilities.

Keywords: education, modernization, school.

Giriş

Mutluluk Modernleşmenin düşünsel temelleri ve ilerleme düşüncesine yaptığı vurgu, yönetsel alan içerisinde bulunan eğitim alanında çeşitli izler bırakmıştır. Eğitimin hem toplumsal hem de yönetsel işlevleri modernleşme düşünceleri ekseninde değerlendirildiğinde eğitimin amaçları ve işlevlerinin hâkim eğitim paradigmasından etkilendiği görülmektedir. Eğitimde atılan adımların modern düşünceye dayalı ve yeni bir sistem inşasına yönelik amaçları eğitimin niteliğini tartışmalı bir duruma sokmaktadır. Bunun nedeni, modernleşmeyle birlikte doğan eğitim anlayışının barındırdığı sorunlardır. Toplumsal ve bölgesel farklılıklara göre değişen ve farklı şekillerde gelişen modernleşme, yayılcı etkisiyle küresel düzeyde pek çok alanda bütünleştirici özellikler sergilenmesine neden olmuştur.

Kamusal bir hizmet ve hak olarak eğitim; toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olduğu kadar başta ekonomi politikaları olmak üzere, siyasi ve toplumsal yaşamı belirleyen reformlardan önemli ölçüde etkilenmektedir (Toker, 2013: 2-3). 1980’li yıllardan sonra küresel düzeyde etkili olan özelleştirme girişimlerinin, kamusal hizmetlerde küçülmeye gitmenin eğitim alanında yarattığı reformlar, eğitimin niteliğini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Küreselleşmeyle birlikte eğitimde sınırların ortadan kaldırılması mümkün hale gelmiş olsa da teknolojik gelişmeler eğitimin yapısını başlı başına bir değişime sürüklemiştir (Toker, 2013: 20). Verimlilik esasına dayalı teknolojik koşulları besleyen düşünsel gelişmelerle eğitim modernleşme bağlamında yeni tartışmaların konusu olmuştur. Eğitime yönelik eleştirilerin temeli, güncel sorunlara eşlik eden tarihsel bir anlayışın ürünü olarak görülmektedir. Bu nedenle bir yandan bilimsel, teknolojik gelişmelerin avantajlarından faydalanırken bir yandan da bu gelişmelerin hangi tür etkiler yarattığını, amaçlanmamış ne gibi sonuçların ortaya çıktığını sorgulamak eğitimin bugünkü durumunu analiz etmeye yardımcı olabilir. Çalışmada modernleşmenin düşünsel boyutunun eğitim üzerindeki etkilerine yer verilmektedir. Eğitimin modernleşme bağlamındaki tartışmalı niteliğine vurgu yaparak mevcut eleştirel yaklaşımları geliştirmek çalışmanın temel amacıdır.

1. Modernleşme Üzerine

Çeşitli disiplinler tarafından tartışılan bir kavram olarak modernleşme, temel olarak eskiden ayrılığı ve yeniliği ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır. Kısaca modernleşmenin tarihi 17. ve 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimlerin sonuçlarına dayanır. Daha sonra diğer Avrupa ülkelerine ve Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan, 20. yüzyıla kadar

uzanan bir süreç olarak değerlendirilir (Eisenstadt, 2007: 11). Gerek kavramsal gerek pratik açıdan uzun bir geçmişe sahip olan modernleşme; tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, bilimsel düşüncenin yükselişi, ekonomik ve toplumsal uzmanlaşma, iletişim ve ulaşım ağlarının gelişmesi, kentleşmenin hızlanması, üretim araçlarının değişmesi gibi pek çok olguyla uzun bir sürece yayılan bir dönüşüm olarak kavramsallaştırılmaktadır. Modernleşme, Batı'da başlayan bir süreçtir ve daha sonra küresel olarak yayılım gösterse de her toplumda aynı gelişmemiştir. Bu nedenle üzerinde uzlaşımın pek mümkün olmadığı bir kavram olduğu görülmektedir. Öte yandan 16. yy'dan sonra Batı'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik tüm alanlarda hızlıca gelişmesi modernleşmenin Batı'yı takip etme, Batılılaşma olarak algılanmasına neden olmuştur (Bozaslan, 2013: 11-14). Batı ve modernleşme arasındaki bu yakın ilişki eğitim ve öğretim alanında Batılı kültürel değerlere bir üstünlük atfederek siyasal ve toplumsal yaşamın modernleşmesini de beraberinde getirmektedir. Örneğin, Türkiye'de Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan Batılılaşma çalışmalarında eğitim alanının ve eğitimcilerin oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 1992). Bu anlamda eğitim hem toplumsal düzeni sağlamak ve sürdürmek hem de belirli kültürel değerleri yaymak için oldukça işlevsel bir rol oynamaktadır.

Genel anlamıyla modernleşme, sosyal değişme sürecinin doğrusal olarak ilerlediği sosyo-kültürel denge durumunu ve bu denge durumuna doğru devam eden süreci ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla kapsamlı bir tarihsel fenomen olarak bütünlükçü bir kavramsal açıklamayı gerektirmektedir. Modernleşme, “değişen toplum bireyleri tarafından kabul edilen faydalı, kaçınılmaz veya talep edilen denge durumu olarak uzun-vadeli bir kültürel ve sosyal değişim sürecini ifade eder.” şeklinde tanımlanmaktadır (Rustow ve Ward, 1968: 3). İlerlemeye dönük değişim süreci olan modernleşme insanlık tarihinde gerileme, kötüye gitme veya yeniden meydana gelme düşünceleriyle çatışma halindedir. Bir başka tanımda ise, “modernleşme, sınırları genişleyen kapitalist dünya pazarının hızlandırdığı bilimsel ve teknolojik keşiflerle yeniliklerin, sanayideki ilerlemelerin, nüfus hareketlerinin, ulus devletlerin ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimler bütünüdür” (Cevizci, 2017: 60). Bütünsel olarak gelişen modernleşmenin ortak özellikleri bir yandan toplumların sosyo-demografik görünümünü bir yandan da toplumsal örgütlenmelerin yapısal belirtilerini açıklar niteliktedir. Sosyo-demografik yapılar insanların edindiği yeni davranış modellerini ve yeni türdeki toplumsallaşmayı ifade eder. Makineleşme, tüketici ürünlerinin yaygınlaşması, yerleşim alanlarının değişmesi ve okuryazarlık gibi olgular sosyo-demografik yapıların modern görünümüdür. Toplumsal örgütlenmeler ise bireysel etkinliklerin ve

kurumsal yapıların uzmanlaştığı ve pek çok kurumsal alanda iyileştirilen bürokratik örgütlenme ve işleyiş gibi konularla ilgili modern görünümü ifade eder (Eisenstadt, 2007: 13).

Modernleşme, aklın ve bilginin öncülüğüne dayalı söylem ve pratikleriyle yeni bir toplumsal modelin oluşum sürecini belirler hale gelmiştir. Bu nedenle günümüzde bilgi toplumu olarak adlandırılan toplum yapısında modernleşmeyle birlikte iç içe geçen süreçlerin etkileri kaçınılmaz haldedir. Radikal bir değişimden ziyade birbiriyle iç içe geçmiş dönüşüm süreçlerinin toplamını ifade eden modernleşme, “malların kitlesel üretimine dayalı endüstriyel komplekslerini” ifade etmiş ve bununla sınırlı kalmayarak artan kentleşme, büyü ve dinin gerilemesi, düşünce ve eylem bazında aklın ön plana çıkması, demokratikleşme çabaları, azalan toplumsal farklılıklar, aşırı bireycilik gibi değişimleri içine alarak genişlemiştir (Bozaslan, 2013: 13).

Modern toplum ile modern öncesi geleneksel toplum arasında belirli süreklilikler bulunsa da modernite kavramı süreksizliği ifade eder. Bu nedenle Giddens, geleneksel toplumsal kurumlar ile modern toplumsal kurumlar arasındaki ayrımı, modern çağı harekete geçiren dinamikleri *değişim hızı*, *değişim alanı* ve *modern kurumların doğası* bakımından birbirinden farklı değerlendirir. Değişim hızı modernliğin koşullarında son noktadadır. Bu hız teknoloji başta olmak üzere diğer tüm alanlarda etkisini göstermektedir. Değişim alanı ise, küreselleşen modernleşme ile birlikte dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine girdikçe toplumsal değişim dalgalarının her yere yayıldığını ifade eder. Son olarak modern kurumların doğası açısından değerlendirildiğinde ulus-devletlerin siyasi sistemi, üretimin etkili olmayan güç kaynaklarına bağımlılığı ve ürünlerin, ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması modern döneme özgü toplumsal kurumların yapısını ifade etmektedir (Giddens, 1994: 13-14).

Modernleşmeye dair öne sürülen düşünceler, toplumların modernleşmesi için neler yapması gerektiğine dair görüşleri içermektedir. Geleneksel toplumların modernleşmesi, gelişmiş modern toplumları takip etmelerine ve geleneksel değerler yerine modern toplumsal değerlerin kabul etmelerine dayandırılmıştır. Bununla birlikte modernleşmenin sanayileşme, kitle iletişim araçlarının varlığı, kentleşme, okur-yazar oranının artması, eğitim seviyesinin yükselmesi, siyasi birlik, farklılaşma, toplumsal yapıların ve kurumların uzmanlaşmasıyla mümkün hale gelebileceği ve aklın pek çok problemin çözümünde tek kaynak olması gerektiği ifade edilmiştir (Bozaslan, 2013: 24).

Modernleşmenin dayandığı sanayi toplumu teorisi, büyük ölçüde Aydınlanma döneminin akılcılık, deneycilik, bireycilik, eşitlik, ilerleme gibi öncüllerine dayanmaktadır.

Aydınlanmanın geçmişin kültürel değerlerinden kökten bir kopuş olarak görülmesi ve akla verilen öncelik, aklın ayrıcalığı sadece bilimsel ve teknolojik anlamda değil, sanayi toplumunun bütün süreçlerini etkileyerek seçkin bir kitlenin iktidarına yol açmıştır. Bilimsel gelişmeler insan aklının zaferi olarak görülürken üretim sistemi, işgücü planlaması ve eğitimin tasarlanması da toplumsal yönetimin değişen doğrultuda tasarlanması amacına dönüşmüştür. Bu nedenle eğitim sorunu da teknolojik ilerlemenin ötesine işaret eden teknolojinin belirleyici rolüyle ortaya çıkan gelişmelerle birlikte ele alınmaktadır (Avcı, 1999: 43-45). Bu gelişmeleri belirleyen en önemli etkenlerden biri şüphesiz aydınlanma düşüncesinin akla yönelik yaptığı tek taraflı vurgudur.

Rasyonel düşünceye ve aklın egemenliğine dayalı, geleneksel ve otoriter yapılardan feragat eden aydınlanmacı söylemlerin felsefeyi, dini akla dayalı olarak açıklanabilir kılma çabaları modernleşmenin temel bir yapıtaşını oluşturmuştur. Dönemin rasyonalistlerinin aklı yüceltme ve hakikate erişme amacıyla geçmişe sırt çevirmesi aklın modernleşmeyi ne derecede etkilediğinin tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur (Hazard, 1996: 167-169).

Aydınlanma dönemi ile birlikte geleneksel ve dinî değerlerle çatışan rasyonel akıl, devletlerin hâkim ideolojisinde de etkili olmuştur. Devletin ideolojik aygıtlarından olan eğitim bir yandan modernleşmenin göstergesi sayılırken, bir diğer yandan da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet eden bir unsur olarak görülmektedir. Eğitimin egemen ideoloji tarafından elde tutulması ve egemen sınıfın ideolojisinin eğitim yoluyla kitlesel olarak aşılması nedeniyle (Althusser, 2008: 222-223), eğitimin modernleşme için oldukça önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

2. Eğitim ve Modernleşme İlişkisi

Eğitim ve modernleşme ilişkisini belirleyen büyük ölçüde eğitimin sahip olduğu işlevsel niteliklerdir. Genel olarak eğitimin işlevleri ve amaçları modernleşmeye bağlılığını ve modernleşmeyle dönüşümünü ifade eder. Öncelikle, eğitim bireysel gelişimi destekleyerek insani gelişime olanak sağlar. Toplumsal alanda bir arada yaşanan dünyaya uyumu artırır ve bir diğerine karşı farkındalık yaratır. Ayrıca siyasal kültür içerisinde vatandaşlık bilincine katkı sağlar ve son olarak işgücü piyasalarının talep ettiği donanımı kazandırır. Gerek pratiğe dayalı boyutuyla gerekse teorik içeriğiyle eğitim, uygulamada kapasite artırımına ve güncel koşullara ve bilgi birikimine göre etkinlik yaratmaya odaklanır. Ek olarak eğitim, bir yandan toplumda istenilen insan gücünü yaratırken bir yandan da yasal düzenlemelere dayalı siyasi işlevler

üstlenebilir (Gül, 2008: 182). Dolayısıyla eğitim toplumun politik-ekonomik gidişatını etkileyebilir.

Ekonomik büyüme ile olan ilişkileri nedeniyle eğitim, modernleşme açısından belirleyici olabilmektedir. Öncelikli eğitim beşerî sermayenin geliştirilmesini sağlar, bunun sonucunda da işgücü verimliliği artar. İkinci olarak eğitim ekonomik yenilik sağlar ve yeni teknolojileri, üretim süreçleri ve yeni bilgileri kullanıma sokar. Son olarak eğitim, elde edilen yeni bilgi ve ürünlerin yayılmasını sağlar. Bu nedenlerle eğitim ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini önemli derecede etkileyen faktörlerden biridir. Hem bireysel hem de toplumsal faydaları nedeniyle de ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmalarında önemli rol oynamaktadır (Ömür-Giray, 2016: 130-132). Modernleşmenin yarattığı karmaşık ve kaotik düzen bireyleri gerekli koşullara uyum sağlamaya yöneltmiştir. Modern insandan yaratıcılık, tolerans, özgürlük gibi farklı yeterlilikler beklenilmiştir ve bu kapsamda modern eğitim bireylerin karmaşık durumlarla mücadele etmesine yardımcı bir araç halindedir. Modern dönemde eğitim çağa uygun olarak kişinin hızla değişen ve dönüşen dünyada kendini geliştirmesine ve potansiyelini gerçekleştirmesine olanak sağlayan ortamı yaratma ideali taşır (Hanaba vd. 2020: 251). Buna rağmen eğitiminden beklenen tutum dönemsel koşullara göre de değişmektedir.

Ortaçağ'da eğitim, din odaklı bilgiler üzerinden yürütülmüştür. Hümanist yaklaşımın hâkim olduğu Rönesans döneminde bireysel özgürlüğün öncelikli olduğu bir eğitim anlayışı yürütülmüştür. Bu dönemdeki eğitimin amacı bilgi ağırlıklı olmaktan çok düşünsel alana yönelmiştir. Çağdaşlaşma döneminde ise eğitim yaşamsal boyutuyla ön plana çıkmış ve insana nasıl düşünmesi gerektiğinin öğretilmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Eğitim, bireye bilgi-beceri kazandırma ve bireyin topluma uyumunu sağlama süreci olarak yorumlanmaktadır (Baykal, 2006: 4). Bu süreç içinde eğitim; “topluma uyum sağlama, güdüleme, mesleki beceriyi arttırma, kültür düzeyini yükseltme gibi amaçların gerektirdiği bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazandırılmasını kapsar.” Bu doğrultuda eğitimin amacı; “bireyi sosyalleştirme, milli bütünleşmeyi sağlama, politik bilinci geliştirme ve bireysel karakterini geliştirerek gelecekteki üretim sürecinde kullanılacak bireysel yetenekleri ve bilgileri geliştirme olarak da tanımlanmaktadır” (Baykal, 2006: 5). Eğitimin okuma, yazma, hesaplama, bilgiyi işleme gibi minimal yeterlilikleri sağlama, normal bir toplumsal yaşamın yürütülmesi için gereklidir. Nüfusun bütününün bu yeterliliklere sahip olması eğitimi dışarıda tutulmayan kamusal bir mal haline getirir. Bu nedenle zorunlu eğitim diğer kamusal malların sunulmasıyla eşdeğerdir. Zorunlu eğitim piyasanın tedarik edemeyeceği kamusal bir mal olduğu için, Fransız

Devriminden itibaren modern devletlerde zorunlu ve ücretsiz eğitim yaygınlaştırılmıştır (Checchi, 2006: 15-16). Zorunlu eğitim, modern devletlerde daha çok kurumlaşmış eğitim yoluyla yürütülmesine rağmen farklı bir eğitim modeli de bulunmaktadır.

Eğitim antropologlarına göre *kurumlaşmamış (literatürdeki yaygın adı kendiliğinden) eğitim* ve *kurumlaşmış (örgün) eğitim* olmak üzere iki tür eğitim süreci bulunur. Kurumlaşmamış eğitim; “okul veya benzeri kurumların dışında bilginin ve kültürün bilinçli olarak organize edilmiş her türlü mekanizmalarla aktarılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Şafak, 2001: 57). Kurumlaşmış eğitim ise bu aktarımın okul veya benzeri bir kurumla yapılması anlamına gelmektedir. Kurumlaşmış ya da okullaşmış eğitim okuryazarlığı, yazılı kültürü ve formel (örgün) eğitimi; okullaşmamış eğitim ise okuryazar olmayana, sözlü kültürü ve formel olmayan (informal) ya da toplumsal eğitimi anlatmaktadır. Eğitim kuramı her iki görüşü de kapsamaktadır ancak Batı tipi okullaşma modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir. Küreselleşme dünyasında modernleşmenin tamamen dışında kalmış bir toplumdaki söz etmek mümkün değildir. Modernleşmeyle birlikte kitlesel ve devlet destekli okullaşma, özellikle uluslaşma mücadelesi veren toplumlarda hızla yaygınlaşmıştır. Bu tür toplumlarda eğitimden ekonomik ilerlemeyi ve ulusal birliği sağlaması gibi iki önemli işlev beklenmektedir. Okuryazarlığın hızla arttığı günümüzde, eğitimden beklenen amaçlara ne derece ulaşıldığı ise belirsizlikler barındırmaktadır (Şafak, 2001: 58). Eğitim devlet tarafından toplumsal yaşamın organize edilmesi için zorunluluk olarak sunulsa da okul yönelimli eğitime talep olmasının nedeni eğitimin bir meta veya insani yatırım olarak görülmesidir (Checchi, 2006: 18-19).

Toplumsal, ekonomik veya teknolojik politikalar küresel düzeyde eğitim politikalarını büyük oranda etkilemektedir ve bu hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. İnsanlar arasındaki yeni ve ortak yaşam biçimi, eğitim politikaları yoluyla desteklenmiş ve ülkeler arasındaki vatandaşlık ilişkileri, kavrayış ve algı, eğitim yoluyla ortak hale getirilmiştir. Ancak, eğitim hizmetinden faydalanan insan sayısının artmasına ve eğitim kurumlarının teknolojik araçlar kullanarak insanların bilgi ve becerilerini arttırmasına rağmen, eşit eğitim hizmetinden yararlanamayan kişilerin sayısında da bir artış söz konusudur (Balay, 2004: 64-65).

Ekonomik, siyasi ve toplumsal alanların yanı sıra kültürel alanda modernleşme, dinî, felsefi ve bilimsel sistemlerin esas unsurlarının değişmesiyle birlikte “seküler eğitimin ve okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla ve entelektüel disiplinlerde uzmanlaşan kadroları yetiştirmek ve geliştirmek için daha karmaşık kurumsal yapıların oluşturulması” şeklinde tanımlanmıştır

(Eisenstadt, 2007: 16). Bu nedenle bir süreç olarak modernleşme beraberinde okullaşmayı getirmiş ve okullaşma eğitime yönelik kamu politikalarıyla toplumsal yapıyı inşa eden yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Ancak çeşitli açılardan eleştirilen modernleşme, okullaşmaya ve eğitime yönelik eleştirilerin de eksenini oluşturmuştur. Modern eğitimin bireyi çağın gerektirdiği kaos ve karmaşıklıkla başa çıkma, yaratıcılık, özgürlük, dikkat, duygu, düşünme yetileri gibi bireysel bilgi ve değer yargılarıyla bütünleşirmesi beklenirken eğitim sisteminin toplumun sürdürülebilir şekilde gelişmesine veya küresel sorunlara yanıt üretebilmesine sunduğu katkı tartışmalıdır. Toplumsal deneyim aktarımının yanında modernleşme dinamiğine ayak uydurma çabaları “modern” toplumun gerekliliğini karşılamamaktadır. Eğitim sürecine katılanların istek, ilgi ve tercihlerinden soyutlanan bilgiye dayalı öğretim hem eğitimin niteliğini hem de kültür ile arasındaki sorunlu ilişkiyi yansıtmaktadır. Bilginin yaratıcısı olmak yerine tüketicisi olan birey, bilişsel var oluşuyla değil; edindiği bilgi ve becerilerin miktarıyla değer görmektedir. Bu kapsamda eğitimin niteliğine dair modernleşme derecelerinin olanakları veya katkıları ayrıca tartışılmakla birlikte (Hanaba vd. 2020: 240-241) eğitime yönelik giderek artan eleştirilerin toplumsal yapının özelliklerini ve modernleşmenin olumsuz sonuçlarını da açığa çıkardığı görülmektedir.

3. Modernleşme Kapsamında Eğitime Yönelik Düşünceler

Modernleşme olarak ifade edilen gelişim sürecinin başlamasında Kopernik, Kepler, Galileo, Descartes, Newton ve Bacon gibi isimlerin ortaçağ düşüncelerine ve metafiziğe yönelik çığır açan girişimleri etkili olmuştur. Aynı zamanda teknokratik çağın başlaması da bu girişimlerin bir ürünü olarak görülebilir. Teknokrasiler, “toplumun sosyal ve dini gelenek tarafından gevşek bir biçimde kontrol edildiği ve buluş yapma güdüsüyle hareket eden yapılardır.” (Postman, 2013: 41-42). Bilim aracılığıyla hayat şartlarının geliştirilebileceği ve insanların mutluluğunun artırılabilceği düşüncesi kutsal sayılan değerlerin önemini kaybetmesini ve sanayi devriminin başlangıcını pekiştirmiştir. 19. yüzyılın en büyük buluşu, buluş fikrinin kendisi olarak görülmüş ve modern araçların gelişimi makinelerin hâkim olduğu yeni üretim biçimlerinin doğmasına neden olmuştur. Gelişen teknolojiye maddi kültürü değiştirmesi beklenmiş ve teknokrasi, sıradan insanların politik ve sosyal konulara ilgi duymasına, modern işçi sendikalarının temelini atılmasına, okur-yazarlığın hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır (Postman, 2013: 43-47).

Modernleşmenin ve aydınlanma düşüncesinin toplumsal dünyayı anlamaya olanak sağlayacak bilgiyi yüceltmesi, çeşitli nedenlerden dolayı amacı dışına çıkmıştır. Bu nedenler

modernleşmenin ve bilgiye dayalı toplum yapısının sorunlu yönlerini açıklar niteliktedir. Önde Başlıca nedenler arasında gücün merkezîyetçiliği, bir diğer ifadeyle gücün eşit olmayan bir şekilde dağılımı bulunmaktadır. Tek elde toplanan güç, toplumsal etkinliğin birçok bağlamında görülür ancak modernleşmenin amaçlarının yerine getirilmesine engel olmaktadır. Bilgi edinimi homojen bir şekilde gerçekleşmez; çoğunlukla iktidarlar konumundaki güçlü kesimlere hizmet eder. İkinci olarak, değerlerin rolüne ilişkin bir sorun söz konusudur. Değerlerin öncelik sıralaması bilişsel yönelimlerdeki yeniliklere bağlıdır. Değerler ve deneyler birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Üçüncü unsur, amaçlanmamış sonuçlardır. Toplumsal yaşama ilişkin hiçbir bilgi birikimi uygulama sonrasında gereken bütün koşulları yerine getirmiş olamaz. Toplumsal dünyaya dair bilgi daha iyiye doğru gitmediği için dördüncü etkiyi meydana getirir ki bu da dünyayla ilgili bilginin onun istikrarsız ve değişken karakterine katkıda bulunmasıdır (Giddens, 1994: 45-46). Kitlesele eğitimin yaygınlaşması, eğitime yönelik radikal yaklaşımların 19. ve 20. yüzyıllarda okul eğitimine doğru yönelmesine yol açmıştır. Kamusal ve zorunlu eğitimin endüstriyel sistemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde yapılandırılmış olması, sınıflar arasındaki farklılıkları pekiştirmesi ve toplumsal konulara, statükonun alternatiflerine duyarsız yurttaşlar olarak yetiştirilmeleri radikal eleştirilerin odağında yer almıştır. Bu tür eleştirel dönemin ekonomik ve toplumsal dönüşümüne yardımcı bir unsur olarak eğitimin yapılandırılma şekline karşı çıkmaktadırlar. Ulusal nitelikli eğitimin modern devletin doğuşuna eşlik eden sorgulanamaz karakteri, bireye çok fazla yarar sağlamayan değerler üzerinden yürütülmektedir. Bunun karşılığında devletin siyasi ve ekonomik iktidarının meşruluğunu sağlamak eğitim aracılığıyla mümkündür. Daha özeldede ise okul ideolojinin kullanım alanına giren bir toplumsallaştırma unsuru olarak toplumsal ve siyasi konuları sabitler (Spring, 1991: 10-15).

Eğitime yönelik eleştirel değerlendirmede aydınlanma düşüncesinin akla yönelik vurguları bir bütün olarak toplumsal değişimin yansımaları üzerinden okunabilir. Horkheimer, bilim, sanat ve felsefeye dayalı yapısal dönüşümün deneyciliğe dayalı bilgi egemenliği sonucunda aklın araçsallaştırıldığına ve anlamın yerine işlev ve etkinin öne çıktığına işaret etmektedir. Sanayinin gelişmesi için gerekli olan bu koşul, eylemlerin düşünsel ve ruhsal anlamdan yoksun olarak gerçekleştirilmesine ve üretim odaklı metalaşmaya yol açmaktadır. Doğruluğun yerine geçen hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik gibi kavramlar, fayda amacına yönelik deneysel girişimler bir araç olarak aklın, amaçtan üstün gelmesiyle sonuçlanmıştır (Horkheimer, 2010: 80-90).

Modernleşmenin ileri aşamasında üretim biçiminin değişiminden kaynaklanan post-modern toplumsal yapı, eğitimde meydana getirdiği etkiler nedeniyle tartışmanın başka bir boyutuna işaret etmektedir. Eğitimin, bilim ve teknoloji yoluyla daha çok bunalıma sokulduğuna öne süren Illich (2018: 8-22), bilim ve teknolojinin yarattığı sorunların ancak daha fazla bilimsel kavrayış ve daha iyi teknolojiyle aşılabileceği düşüncesinin bilgiye yönelik bunalımı körüklediğini ifade eder. Seri üretimin daha fazla büyümesi, düşmanca bir ortam yaratarak toplumun doğal yeteneklerini istediği gibi kullanmasını engellemiştir. Illich'e göre zorunlu eğitim yoluyla evrensellik mümkün değildir. Kitle eğitiminin üretimi ve pazarlanması için okullarda çeşitli düzeneklerle uygulanabilir ancak bu durum, ahlaki olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Endüstriyel bir ekonomiye dayanan okul sistemi tüketici hedefine ulaşabilir, ancak temel değerleri parçalayan sonuçlar üretmektedir. Kapitalist üretim biçiminin eğitim yoluyla yarattığı baskılar piyasaları desteklemeye, işgücü verimliliğini artırmaya ve insan sermayesini en iyi şekilde kullanmaya yönelik sonuçlar ortaya çıkarmış ve bu da eğitim hizmetini özel yatırımcılara açma yöntemiyle karşılık bulmuştur (Aksoy, 2011: 11). Bunun sonucunda, eğitimin niteliğini etkileyen önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.

Nitelikli birey yetiştirme amacına yönelik eğitimin edinmiş olduğu toplumsal işlev, bireyler bazında da problemlili hale gelmektedir. İlerleme anlayışının doğru yönetilmemesi, teknolojik determinizm ve liberal değerler düşünen ve sorgulayan birey anlayışının sonunu hazırlamakta ve kitle kültürü içerisinde bireysel gelişim mümkün olmamaktadır. İdeal olarak kabul edilen toplumsal normlara uyma düşüncesi, bireyin içsel gelişimini engelleyerek gelişen araçlar karşısında özne yerine, nesne haline gelmesine yol açmaktadır. Üretkenlik, hesaplanabilirlik ve verimlilik odaklı üretim biçimi bireyleri adalet, güzellik ve haz gibi nitelikli amaçlardan yoksun bırakarak bireylerin toplumsal yapılar karşısında güvencesizliğine ve dolayısıyla sonuna işaret etmektedir (Horkheimer, 2010: 149-168). Bireyin edilgen durumu teknokrasinin yükselişiyle paralel olarak ve sanayi toplumunu sadece bilim ve teknoloji açısından değil, bütün süreçlerinin denetlenmesinde ve yönlendirilmesinde tek yetkili olarak aklın görülmesine neden olmuştur. Akla verilen ayrıcalık, seçkinlerin tartışmasız iktidarına yol açarak bireysel varoluşa engel hale gelmiştir (Avcı, 1999: 45).

Aklın ayrıcalıklı olduğu ve teknolojik kültürün hâkim olduğu toplumsal yapıda, tekniğin ilerlemesine duyulan güven, bu ilerlemenin insanın en büyük başarısı olduğu ve pek çok sorunu çözmek için etkili bir araç olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bilgi (Enformasyon) daha fazla özgürlük ve yaratıcılık sağlayarak daha fazla bilgi üretimine katkıda bulunur. Çoğunlukla kendisinden beklenen çözümleri yerine getirememiş olsa da teknolojinin ulaşılabilir bilgiyi

arttırması, toplumsal çöküşten kaçınmak için bilginin kontrol edilmesini gerektirmiştir ve okul, bilgiyi kontrol eden bir mekanizma olarak aynı zamanda bilgiyi arttırmada rol almıştır. Öte yandan okul bütünleştirici ve sınırlayıcı bir amaçla bilgi üretir. Üniversitelerdeki veya okullardaki müfredatlar öğrencinin ne öğrenmesi ve nasıl düşünmesi gerektiğini biçimlendiren belgeler olarak görülür (Postman, 2013: 74-76). Okullaşma girişiminin bir sonraki aşaması ise, bilgisayar merkezli bilgi üretme biçimlerine işaret eder. Bilgisayarların insan beyninin devamı olarak görülür olması, bilgisayarlara toplumsal sembolleri ve her türlü bilgiyi üreten işlevleriyle ilerlemenin ve modernleşmenin simgesi olma özelliği kazandırır. Bu nedenle yeni toplum yapısında sanayi toplumu yapısındaki fabrikaların ürünlerinin yerine, teknolojik altyapının bilgisayarlarla belirlendiği bilgi üretim anlayışı hâkim olmuştur (Avcı, 1999: 69-70).

Yeni teknolojilerin hayat kalitesini arttırdığına yönelik iyimser görüşlere rağmen, üretim ve buna bağlı olarak düşünme biçimindeki dönüşümün beklenmedik sonuçlar ortaya çıkardığı yaygın bir düşünce olarak görülebilir. Verimli, hesaplanabilir, denetlenebilir ve öngörülebilir süreçlerin pek çok alanda olduğu gibi, eğitimdeki sonuçları da niteliğin yerine niceliğin yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır. Eğitimde niceliğe yapılan vurgu, öğrenen açısından öğrenilenlerin ve eğitim deneyiminin kalitesinin göz ardı edilmesini ve öğrenenlerin hangi notları aldıklarına yönelik bir anlayışı doğurmuştur. Ders saatleri hangi konunun, hangi saatlerde daha iyi öğretilebileceği hesaplanmadan belirlenir. Benzer şekilde nicel unsurların eğitimde araştırma ve yayına yönelik etkisi de örneğin bir profesörün niteliksiz yayın çıkarmasına, birbirinin aynısı pek çok kitabın yayınlanmasına ve bilimsel makalelere yapılan atıf sayısına göre belirlenen başarı kriterlerine neden olmuştur. Bu gibi nedenler eğitimde verimlilik esasına karşı, niteliği sorunlu hale getirmektedir (Ritzer, 2011: 107-109).

Nitelik açısından eğitime yönelik eleştiriler öğrenci (öğrenen), öğretici (öğretmen) ve kuruma yönelik ilişkiler bütününe kapsamaktadır. Illich (1998: 24-26), okul ve zorunlu eğitim yoluyla eşit eğitimin mümkün olmadığını ifade ederken okulun eğitim sürecindeki rolünden kaynaklanan sorunlara ışık tutmaktadır. Ona göre okul sistemi pratik değeri olan nitelikler üretmez, pek çok insan okul dışında da bilgi edinmektedir. Aynı zamanda kamusal eğitimin eşitleyici olduğu düşüncesi ekonomik açıdan toplumsal konumlar arasındaki farklılıklardan dolayı, gerçekçi değildir. Bu nedenle okul zorunlu olarak toplumsal kutuplaşma yaratmakta ve özgürlükleri kısıtlamaktadır. Eğitimin ayırıştırıcı olma potansiyeli, uzman ve profesyonel kadroların üstünlüğüne yol açarak bu kadroların kararları ve eylemleriyle belirlenen yeni ihtiyaç ve çözüm kalıpları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle yok oluş eşiğindeki bireyler üzerinde kolayca otorite kurabilen yeni, uzman ve yönetici gruplar toplumsal ihtiyaçları

belirleyebilmektedir. Eğitim, insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin artmasında veya bazı mal ve hizmetlerin zorunluluk haline getirilmesinde önemli bir işlev edinmiştir. Bireyselleşmenin profesyonellik karşısında yenik düştüğü toplumsal koşullar altında, eğitimin uzmanlaşma lehine dengesiz bir gelişme göstermesi eğitimin insanı körelten bir unsur haline gelmesine yol açmıştır. Kitlesele üretimden beklenen verimliliğin belirli bir aşamadan sonra verimsizliğe dönüşmesi, eğitim özelinde bilgiye ve teknolojiye sahip grupların yüceltilmesine neden olmakta ve bu da bireylerin standart hale geldiği, zihinsel olarak gelişemediği bir toplum yapısının eğitim yoluyla yaratılmasını göstermektedir (Illich, 1994: 11-41).

eğişen üretim biçimine koşut olarak eğitimin makine tipi üretimi, üniversite ve okul kurumlarının akıldışı işleyişleriyle sonuçlanmıştır. Bürokrasi ve teknoloji eliyle şekillendirilen öğrenciler, çok büyük ve çok kalabalık sınıflarda birbiriyle etkileşim kurmadan geçirilecek ders süresiyle ilgilenmektedirler. Makine tipi üretim biçimine uygun olarak öğrencilerin kendilerini bilgi dökülen birer “kalıp” olarak görmesi mümkün görünmektedir. Öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim bilgisayarlı eğitim, eğitsel televizyon ve öğretim makineleri gibi teknolojilerle daha çok kısıtlatmaktadır (Ritzer, 2011: 203-204).

Kamusal bir hizmet olarak eğitimin zorunluluğu eğitim kurumlarının herkese eşit derecede açık olduğu yanılmasını yaratmıştır ancak bu kurumlar sadece yeteneklerini tutarlı bir şekilde sergileyenlere açıktır. Öte yandan eğitim görmenin değeri tamamlanan süre, harcanan maliyet ve edinilen diplomalar aracılığıyla belirlenmektedir (Illich, 1998: 91-92). Öğrencileri denetlemek için kullanılan teknolojiler öğrencileri kurallara uymaya zorlamakta ve denetim mekanizmaları öğrencilere boyun eğmeyi aşılacaktır. Yaratıcılığın önemsenmemesi, mekanik öğrenmenin hâkimiyeti istenilen birey tipinin okul veya bir diğer eğitim kurumu aracılığıyla sağlanmasına yol açmaktadır (Ritzer, 2011: 160-161). İstenilen birey tipine ulaşmak öngörülebilir eğitim araçlarının gelişmesiyle daha olanaklı hale gelmektedir. Aynı içeriğe ve fiziksel özelliklere sahip ders kitapları, test usulü yapılan sınavların bilgisayar aracılığıyla değerlendirmesi öngörülebilir eğitim deneyimini açıkça ortaya koymaktadır (Ritzer, 2011: 137).

Sonuç

Teknik ilerlemeye karşı çıkmanın mümkün olmadığı bir çağda, giderek gelişen teknolojik yeniliklerin hayatın hemen hemen her alanında belirleyici olması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bununla birlikte modern araçlar beklenmedik sonuçlarla amaç ve anlamdan yoksun insan varoluşunu açığa çıkarmaktadır. Eğitimin toplumsal amacının yerine getirilmesi

için uygulanan yöntemlerin bireyler üzerindeki etkisi göz ardı edilemez öneme sahiptir. Bilimsellik adına tekniğin sorgulanmaması, bireysel düşünme ve eleştirme yetisinin yoksunluğuna sebep olabilir. Teknoloji karşısında nesneleşen değil, özne olabilen bireyler yetiştirmek için eğitimde modernleşme adımlarının atılmasında geleneksel düşüncelerin yeri önemlidir. Hangi düşüncenin neden kabul edildiğini veya herhangi bir düşüncenin kökenlerinin nereden kaynaklandığını bilen bireyler sorgulayabilir, bilgi üretebilir, ahlaki ve estetik değerlerin farkına varabilir. Bu nedenle teknik ilerlemenin yanında eğitimde bilimsel, felsefi, tarihi ve sanatsal etkinliklerin göz ardı edilmemesi, bu disiplinlerin her dersin içeriğine dâhil edilmesi gerekmektedir. Aksi halde gelişen modern araçlar karşısında boyun eğmeye mahkûm, edilgen ve makineleşmiş bireylere dönüşmemiz olasıdır. Dolayısıyla toplumun gidişatına yön veren farklı modellerin olasılıkları üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Verimlilik odaklı, toplumu bir makine olarak gören ve eğitimde özne olan bireylerin nesne haline geldiği bir modeldeki sorunlar yüzyıllardır süregiden sorunları devam ettirmenin ötesine geçmemektedir. Bunun yerine bireysel özerkliğe dayanan toplumsal değişim modeli, bir sistem olarak toplumun gelişmesine bireylerin gönüllü verimlilik isteğiyle katkı sunabilir Toplumsal fayda için bireyleri teşvik edip destekleyen eğitim modeli günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapsamlı içerikler sunmaktadır. Toplumsal değişimin eğitim aracılığıyla gerçekleştiği düşünüldüğünde kamu politikası olarak eğitime yapılan hiçbir yatırımın karşılıksız kalmayacağı aşikârdır. Özellikle halkın, toplumsal değişim modelinde aktif bir rol aldığı noktada kitlesel eğitimin sonuçları modernleşme paradigmasının sorunlarını aşmaya olanak sağlayabilir. Atılması gereken adımlar zorunlu eğitimin kaldırılmasından okul yerine bireyin konumlandırılmasına kadar farklı düzeydeki çabalarla mümkündür (Spring, 1991: 97-105).

Eğitimin geleceği üretmesi, geleneği toptan reddetmek yerine geleneğin yeniden üretilmesine bağlıdır. Yaratıcılığı teşvik edecek türlü girişimler, geçmişi yadsımayan ancak geleceğe uyum sağlayan bireylerin gelişmesini sağlayabilir. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizliğin yanında kurumsal düzeyde de süregiden eşitsiz eğitim, eğitimin sadece okullaşma yoluyla sağlanabileceği görüşünün geçerli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle çok kültürlü, etkileşimli, deneyim ve paylaşım dayalı yeni sistemlerin kurulmasıyla modern özne olan teknolojik araçların amaç haline gelmesi ve teknolojiye duyulan hayranlık engellenebilir. Piyasa bağımlı eğitim anlayışının kazanç odaklı yapısı, eğitim yöntemlerinde sorgulanmadan gerçekleştirilen düzenlemeler yine kazanç odaklı olacağı için özel eğitimin nitelik derecesi sorunludur. Bunun yerine modernleşmeyi sorgulanabilecek bir olgu haline getirebilecek, eşit eğitim fırsatları yaratmasa da niteliği, yaratıcılığı, disiplinler arası yaklaşımı, güzel konuşmayı

ve en önemlisi düşünemeyi teşvik edecek olan eğitimin kamusal alanda ortaya çıkması beklenilebilir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2008). *Yeniden Üretim Üzerine*, Çeviren: A. I. Ergüden ve A. Tümertekin, Ankara, İthaki Yayınları.
- Aksoy, N. (2011). “Türkiye Kamu Eğitiminde Gizli Ticarileşme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğun İşleyiş Biçimleri ve Eğitimi Ticarileştirme İşlevleri”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 9(35): 8-27.
- Avcı, N. (1999). *Enformatik Cehalet*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Balay, R. (2004). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2): 61-82.
- Baykal, Ö. (2006). *1980 Sonrası Türkiye’de Kamusal Eğitim Harcamalarının Analizi (1980-2003)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Bozaslan, B. M. (2013). *Modernleşme ve Eğitim: Türkiye’de Modern Eğitimin İnşası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Checchi, D. (2006). *The Economics of Education*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, İ. (1992). “Batılılaşma ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2): 713-733.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, Çeviren: U. Coşkun, Ankara, Doğubatı Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gül, H. (2008). “Türkiye’nin Eğitim Sorunları, AKP’nin Eğitime Bakışı ve Çözüm Önerileri”, *Toplum ve Demokrasi*, 2(3): 181-196.
- Hanaba, S., Voitiuk, O. ve Goliardyk, N. (2020). “Methodological Potential of the Complexity Concept in Education Modernization”, *Postmodern Openings*, 11(2): 238-254.
- Hazard, P. (1996). *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çeviren: E. Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Horkheimer, M. (2010). *Akıl Tutulması*, Çeviren: O. Koçak, İstanbul, Metis Yayınları.
- Illich, I. (1994). “Körelten Meslekler”, Çeviren: C. Cerit, İçinde *Profesyoneller İktidarı*, (13-41), İstanbul, Pınar Yayınları.
- Illich, I. (1998). *Okulsuz Toplum*, Çeviren: M. Özay, İstanbul, Şule Yayınları.
- Illich, I. (2018). *Şenlikli Toplum*, Çeviren: A. Kot, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ömür, Ö. M. ve Giray, F. (2016). “Kamusal Mal Ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti Ve Harcamaları: Türkiye Ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4): 130-160.
- Postman, N. (2013). *Teknopoli*, Çeviren: M. E. Yılmaz, Bursa, Sentez Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çeviren: S. Ş. Kaya, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Rustow, D. A. ve Ward, D. E. (1968). “Introduction”, Editör: R. E. Ward ve A. R. Dankward, İçinde *Political Modernization in Japan and Turkey*. (3-13). New Jersey, Princeton University Press. s
- Spring, J. (1991). *Özgür Eğitim*, Çeviren: A. Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Şafak, B. A. (2001). “Modernleşme ve Eğitim: İki Köy Karşılaştırması”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2): 55-66.
- Şallı, A. (2017). “Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, 4: 55-82.
- Toker Gökçe, A. (2013). “Yeni Ekonomik Düzen, Eğitim Reformları ve Eğitimin Geleceği”, <https://www.researchgate.net/publication/271527754> , (01.04.2022).